

Розділ: Соціальна психологія

УДК 35:364.13

Соціально-психологічні засади спрямування соціальної політики у різних формах організацій

Люта Л. П.

У статті проаналізовано еволюцію теоретичних підходів до розуміння змісту соціальної політики. Досліджено особливості реалізації соціальної політики у державному, громадському та бізнес секторі. Продемонстровані результати контент-аналізу проектів громадських організацій та соціальної відповідальності бізнесу. Представлена експертна оцінка пріоритетних напрямків реалізації державної соціальної політики. Аналіз проводився за такими критеріями: клієнтські групи, потреби клієнтів, форми роботи, відповідність запитам. Виокремлено розуміння сутності соціальної проблеми, з точки зору бізнесу та держави.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна відповідальність, клієнтські групи, моніторинг потреб.

В статье проанализирована эволюция теоретических подходов к пониманию содержания социальной политики. Исследованы особенности реализации социальной политики в государственном, общественном и бизнес секторе. Продемонстрированы результаты контент-анализа проектов общественных организаций и социальной ответственности бизнеса. Представлена экспертная оценка приоритетных направлений реализации государственной социальной политики. Анализ проводился по таким критериям: клиентские группы, потребности клиентов, формы работы, соответствие запросам. Выделено понимание сущности социальных проблем с точки зрения бизнеса и государства.

Ключевые слова: социальная политика, социальная ответственность, клиентские группы, мониторинг потребностей.

The article describes the analyzes the evolution of theoretical approaches to understanding the content of social policy. There were researched the features of the implementation of social policy in the state, society and the business sector. Article shows results of the content analysis of public organization projects and social responsibility of business. It presents the expert assessment of priorities in the direction of state social policy realization. The analysis was carried out on the following criteria: groups of clients, clients' needs, forms of work, corresponding to the request. Author determined understanding of the nature of social problems in terms of business and the state.

Key words: social policy, social issues, groups of clients, monitoring of needs.

Актуальність проблеми. В сучасному українському суспільстві панує думка, що основним суб'єктом соціальної політики є держава. Проте, соціальна політика полісуб'єктна, її реалізація здійснюється у трьох секторах – державному, громадському та бізнес. Вони повноцінно функціонують та впливають на задоволення актуальних соціальних потреб населення. Однак, існує суттєва відмінність у формах та методах роботи. Різним чином відбувається аналіз соціальних потреб населення відповідно до типу організації. Налагодження співпраці між різними секторами допоможе у більшій мірі реалізувати соціальну функцію держави. Реальний зміст соціальної політики в Україні можна з'ясувати проаналізувавши всі форми організацій, які задіяні у соціальній сфері.

Мета нашого дослідження – з'ясувати особливості реалізації соціальної політики у державному, громадському та бізнес секторі.

Аналіз досліджень та публікацій з даної теми. Комплекс заходів, який традиційно вважали соціальною політикою, є набагато вужчим від того феномену, що існує сьогодні. Так, А. Сіленко вважає, що, з одного боку, соціальна політика - це мистецтво поєднання людських інтересів, інтересів індивідів і держави, різного рівня людських спільнот, груп у сфері соціальних відносин, а з іншого - це система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості щодо життєзабезпечення та розвитку людини. Досліджують цю проблему і такі вчені, як Л. Лебедева, Е. Лібанова, Н. Мельникова, О. Палій, В. Скуратівський [1, с.79]. На думку канадського вченого М. Ганслі Теренса, це неоднозначне поняття, пов'язане із заходами уряду, спрямованими на підвищення добробуту населення. З огляду на те, що зміст соціальної політики може включати різноманітні складові, то межі такого поняття важко окреслити [4].

Німецький дослідник В. Зомбарт вважає, що до заходів соціальної політики можуть бути віднесені заходи економічної політики, спрямовані на регулювання економічної системи. М. Вебер вважав, що треба підпорядкувати соціальну політику національному ідеалу й інтересу, розглядаючи її як складову економічної політики, а останню – політичною наукою [3, с.96]. Отже, соціальна політика наприкінці XIX – на початку XX ст. розглядалася дослідниками як різновид економічної політики, що виступає у формі впливу держави за допомогою права, управління та спеціальних заходів на соціально-економічну систему в цілому, на процес розподілу для досягнення певного ідеалу.

Сьогодні соціальна політика визначається як комплексна реалізація системних різноаспектних завдань з організації, управління соціальними процесами в межах відповідно до світових норм та права [5].

У словнику соціальної роботи Р. Баркера наведено таке визначення: «соціальна політика – це дії та принципи діяльності суспільства, що формують спосіб, за допомогою якого воно здійснює втручання і регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними установами. Ці принципи й дії пов'язані зі звичаями та цінностями суспільства і значною мірою впливають на розподіл ресурсів і рівень добробуту його людей» [2, с.74].

Ми виходимо з того твердження, що соціальна політика – це взаємодія держави, громадянського суспільства та комерційних структур у сфері соціального розвитку. Це система заходів, спрямованих на покращення якості й рівня життя різних соціальних груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми обрали метод контент-аналізу для дослідження особливостей реалізації соціальної політики у бізнес та громадському секторі. З 10 працівниками державного сектору провели експертне опитування. Вибірку для контент-аналізу склали: 6 громадських та 15 бізнес організацій, які позиціонують себе як соціальновідповідальні. Критерієм відбору була репрезентативність різних галузей економіки. Компанії реалізовували свою діяльність в таких галузях: енергетика, банківська сфера, телекомунікації, переробка нафтопродуктів, харчова промисловість, фармацевтика, сільське господарство тощо. Експерти мали досвід роботи в соціальній сфері на керівній посаді не менше п'яти років та безпосередньо приймали рішення щодо визначення змісту соціальної політики.

Одне з завдань дослідження полягало у тому, щоб з'ясувати, який зміст вкладає бізнес у поняття «соціальна відповідальність». Варто зазначити, що більшість організацій використовують поняття «корпоративної соціальної відповідальності». Основні сфери на які спрямована соціальна активність бізнес організацій: розвиток персоналу, охорона праці та здоров'я, охорона навколишнього середовища та ресурсозбереження, підтримка ділової практики, удосконалення продукту і відносин зі споживачами, розвиток місцевих громад, благодійність і меценатство, корпоративний волонтерський рух.

Найбільш розповсюдженою соціальною практикою є благодійність, меценатство та власна корпоративна відповідальність через охорону навколишнього середовища та ресурсозбереження. В меншій мірі реалізується діяльність в напрямку удосконалення відносин зі споживачами, охорона праці та здоров'я працівників.

Наступним кроком нашого аналізу було дослідження проектів та програм. Ми обрали такі одиниці аналізу: мета проекту, цільова аудиторія та основні заходи, які були здійсненні під час реалізації проекту. Основні сфери реалізації соціальної відповідальності бізнесу: освітні, спортивні проекти, фінансування і підтримка оригінальних проектів, стипендіальні програми, створення фондів, підтримка громад.

Також нас цікавила інформація стосовно, не тільки внутрішнього персоналу, але з можливою взаємодії з певними категоріями клієнтів соціальної роботи. Ми зафіксували роботу з такими категоріями клієнтів: діти сироти і діти позбавлені батьківського піклування, сім'ї в складних життєвих обставинах, малозабезпечені сім'ї, діти з особливими потребами (діти-інваліди), ветерани і люди похилого віку. Функціонують також проекти спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми, боротьбу з поширенням порнографії, допомогу онкологічним хворим та хворим на туберкульоз.

Аналіз проектів та програм громадських організацій здійснювався за таким же принципом. У порівнянні з бізнес сферою, кількість категорій клієнтів соціальної роботи на яку спрямовані громадські проекти, значно більше, а сутність реалізованих проектів та програм суттєво відрізняється. Організації були обрані в результаті опитування експертів, які дали відповідь на питання: Які на Вашу думку громадські організації могли б в найбільш повній мірі презентувати громадський сектор реалізації соціальної політики в Україні? Всі відібрані громадські організації об'єднує мета їх діяльності, а саме усунення причин соціальних проблем, розробка стратегії соціального розвитку суспільства шляхом здійснення благодійної та розвитку волонтерської діяльності.

На основі контент-аналізу проектів, які були реалізовані обраними громадськими та бізнес організаціями, ми визначили зміст і основні види допомоги соціально незахищеним верствам населення. Послуги державних, бізнес та громадських організацій спрямовані в основному на дітей-сиріт, дітей-інвалідів, осіб похилого віку та сім'ї в складних життєвих обставинах. Однак, форми роботи відрізнялися в залежності від типу організації.

Державний сектор слідує пріоритетам соціальної політики держави, і спрямовує свою діяльність у вигляді проектів та програм на ті категорії, які визначені, як найбільш потребуючі допомоги. Це - сім'ї в складних життєвих обставинах, діти-сироти і позбавлені батьківського піклування, а також особи похилого віку та інваліди.

Державні соціальні служби рухаються в одному напрямку з завданнями та пріоритетами соціальної політики держави. Щорічно і щоквартально прописуються завдання, плани, заходи, які потрібно втілити у життя. Задаються кількісні показники, на досягнення яких, спрямовуються усі ресурси та потенціал організації. Існує бюджет, який розрахований на визначені категорії та передбачає здійснення певного набору дій та послуг. Це вказує на жорсткі рамки, які перешкоджають творчій роботі працівників соціальних служб, у задоволенні соціальних потреб населення.

Державними центрами соціальних служб надається допомога у формі консультування, інформування, забезпечення контролю та профілактики. Ці послуги вирішують певні проблеми тієї чи іншої категорії, але не завжди відповідають запитам.

Існує безліч класифікацій проблем клієнтів соціальної роботи, які в основі мають потреби, характерні для кожної окремої людини і для групи загалом. Базові потреби клієнтів соціальної роботи

не відрізняються від потреб загальнолюдських, проте вони мають свої особливості. Біологічні, духовні, соціальні та матеріальні потреби присутні в будь-якому випадку, проте, у клієнтів соціальної роботи вони мають дещо інше вираження.

Ю.М.Швалб пропонує класифікацію проблем клієнтів, які потрапляють у сферу компетенції соціального працівника. Ці проблеми пов'язані з:

- неможливістю повноцінного включення у соціально-економічні процеси (викликані, як правило, різного роду об'єктивними обмеженнями можливостей особистості: інвалідність, хвороба, стареча немічність тощо);

- соціальною дезадаптацією (викликані недостатньою здатністю особистості до вироблення нових моделей і форм поведінки при переході з однієї соціальної групи в іншу);

- порушенням нормативного характеру соціалізації (викликані, як правило, несприятливими умовами життя або неадекватними методами виховання у дитячому віці);

- маргіналізацією особистості (викликані добровільним або примусовим включенням особистості у групи, де порушення або протистояння соціальним нормам стає субкультурою нормою) [6, с. 14].

Ю.М.Швалб, виокремлює наступні потреби, які випливають із зазначених проблем. Це потреби у включенні в соціально-економічні процеси, потреби у соціальній адаптації, у соціалізації та потреба у виході (виході) з маргінальної групи [6].

За результати експертного опитування основні категорії клієнтів на які, спрямовується діяльність соціальних служб та громадських організацій: люди з особливими потребами, неблагополучні сім'ї (малозабезпечені в складних життєвих обставинах) та люди похилого віку. Ці категорії на сьогоднішній день є пріоритетними у діяльності державних соціальних служб. В цілому роботу спеціалістів можна характеризувати як комплексну, системну та структуровану. Спеціалісти мережі вчасно реагують на надану інформацію щодо сімей, яким необхідна підтримка з боку держави. Суттєвою перешкодою є бюрократична система в нашій державі. Оскільки, потреби є досить динамічними та мінливими, реальна ситуація допомоги не встигає за змістом актуальних соціальних потреб.

Сім'я в складних життєвих обставинах є однією з найбільш пріоритетних категорій соціальної політики. Допомога здійснюється комплексно із залученням організацій усіх трьох секторів. Проекти, що спрямовані на категорію людей з особливими потребами, пересікається лише в деяких аспектах організації соціальної допомоги. Особам похилого віку, яким приділяється значна увага у структуруванні соціальних програм, держава організує: пенсійне забезпечення, надання житла, соціально-побутове обслуговування.

Виходячи з класифікації потреб, яка зазначена вище, можемо підсумувати, що державними та бізнес організаціями в основному задовольняється потреба у включенні в соціально-економічні процеси, тоді як громадські організації, направляють свої зусилля на створення більш сприятливих умов життєдіяльності, шляхом попередження та подолання соціальної дезадаптації осіб з особливими потребами.

Стосовно проблеми профілактики та лікування ВІЛ-СНІДу організації усіх секторів надають комплексну допомогу у вирішенні проблем. Основними потребами осіб хворих на СНІД є забезпечення від виникнення соціальної дезадаптації та підтримка на інформаційному та профілактичному рівнях.

Окрім вищезазначених категорій, громадські організації ефективно працюють з алко/наркозалежними та особами, що перебували в місцях позбавлення волі. У роботі із залежними вони використовують такі форми роботи: проведення навчальних тренінгів з метою ознайомлення з методиками та особливостями соціальної роботи із узалежненими; проведення циклу зустрічей з метою ініціювання та підтримки створення груп взаємодопомоги узалежненим і членам їх родин; діяльність інформаційно-консультативних центрів.

Громадські організації мають набагато більший досвід роботи щодо надання соціальних послуг та з'ясування змісту реальних соціальних потреб алко/наркозалежних осіб. Основними завданнями є попередження маргіналізації узалежнених осіб, задоволення потреби в адаптації та пошук шляхів виходу із складної ситуації.

Схожою є ситуація в питанні задоволення соціальних потреб ув'язнених. Найбільш ефективно проблеми цієї категорії вирішують громадські організації. Основні завдання соціальної роботи, з цієї категорією, попередження маргіналізації, адаптація і включення в соціально-економічні зв'язки у відповідності до ситуації клієнта. У бізнес організаціях, що потрапили до нашої вибірки, взагалі немає окремого напрямку роботи з узалежненими або особами, що перебували в місцях позбавлення волі.

Бізнес організації спрямовують свою соціально відповідальну діяльність на ті проблеми, які є актуальними для основної маси населення. Загалом, вони направлені на покращення внутрішньо-психологічного клімату колективу та створення максимально зручних умов для роботи працівників. Організація зовнішніх проектів має ситуативний характер та спрямована на актуальні проблеми сьогодення (допомогу дітям-сиротам на день Святого Миколая, організація просвітницьких заходів у боротьбі з ВІЛ-СНІДом, допомогу біженцям та жертвам військових подій і т.д.).

Окрім зазначених соціальних проблем, є ряд інших. Вони не потрапляють у перелік пріоритетних напрямків соціальної політики. Наприклад, проблеми онкологічних захворювань та туберкульоз. Державні організації вирішуються ці проблеми на рівні профілактики та розробки рекомендацій. Бізнес організації до вирішення підійшли з медичного боку, а громадські здійснюють адресне надання послуг, інвестиції у розвиток державної онкологічної служби України, забезпечення медичного обладнання

тощо. В основному діяльність спрямована на допомогу у вирішенні складних ситуацій, хоча потреба в психологічній допомозі, супроводі та проведенні консультативних і профілактичних бесід є для клієнтів не менш актуальною.

Що стосується проблем міграції та торгівлі людьми, то безпосередньо послуги клієнтам надаються громадськими та частково бізнес організаціями, але не без підтримки держави. Вона забезпечує нормативну, законодавчу та статистичну інформацію, а також виконує координуючу та контролюючу функцію щодо допомоги мігрантам. Роль державних організацій більш формальна, а от діяльність інших двох секторів відповідає потребам у адаптації жертв торгівлі людьми.

Ми з'ясували, що державними центрами соціальних служб вирішуються проблеми включення в соціально-економічні зв'язки. Це проявляється у наданні пільг, можливостей та допомог. Проте, за відсутності розуміння основних потреб категорій клієнтів соціальної роботи, такого роду допомога знецінюється і втрачає свою актуальність. Це пов'язано з тим, що досить довгий час соціальна політика використовувала модель соціального забезпечення. Багато категорій соціально незахищених верств населення звикли, що держава надає їм соціальні гарантії, але не створює умов та можливостей для самостійного впливу на соціальну ситуацію.

Ми порівняли пріоритетні напрямки діяльності КМЦСССДМ за 2004, 2007, 2012, 2013 роки. Без змін залишилась підтримка волонтерського руху та збільшення ресурсної можливості Центрів соціальних служб через співпрацю з громадськими організаціями. Однак, змінилася сутність профілактичної роботи. Зараз більше уваги приділяється на раннє виявлення та підтримку сімей з дітьми, які опинились у СЖО, соціальна підтримка дітей-сиріт, популяризація сімейних форм виховання і здійснення їх супроводу. У 2004 році пріоритетом було інформування та забезпечення методичними матеріалами сімей та молоді.

В результаті проведеного контент-аналізу ми зафіксували таку ситуацію щодо спрямованості соціальної політики. Бізнес проекти щодо соціальної відповідальності переважно орієнтовані на проблеми ззовні. Охоплює такі сфери: освіта, ресурсозбереження, спорт, підтримка громад, стипендіальні програми. Громадські організації згуртовують навколо себе людей, які мають певні соціальні проблеми, тобто є внутрішньо орієнтованими. Основні клієнтські групи: алко/ наркозалежні, ВІЛ-інфіковані, узалеженні, **особи, що вийшли з місць позбавлення волі, біженці.** Діяльність організована у таких формах - інформаційно-консультативна робота, групи взаємодопомоги, тренінгові програми. В громадському секторі взаємодія організована відповідно до запитів клієнтів, з якими вони безпосередньо працюють. Державний сектор працює переважно з такими категоріями клієнтів: люди з особливими потребами, неблагополучні сім'ї (малозабезпечені в складних життєвих обставинах) та люди похилого віку.

Соціальна політика в громадському секторі охоплює більш широке коло клієнтів. Недержавні організації, мають перед собою конкретні цілі та завдання в рамках запланованих проектів. Зазвичай, вони фінансуються міжнародними фондами, від яких отримують не лише матеріальну допомогу, але й новаторські ідеї у сфері здійснення соціальної роботи. Вони надають можливість для творчого та креативного підходу до виконання своїх обов'язків. Це все впливає на якість та ефективність роботи по задоволенню актуальних соціальних потреб клієнтів.

Громадські організації здійснюють комплексну допомогу, яка направлена на вирішення проблем включення в соціально-економічні зв'язки, вирішення проблем осіб, що мають ризик входження до маргінальних груп. Головне, що в недержавному секторі створюються умови для попередження подальшого розвитку негативних явищ, облаштування більш сприятливих умов життєдіяльності. Можемо припустити, що громадські організації задовольняють більш актуальні потреби клієнтів соціальної роботи. Однак, реальну ситуацію оцінити досить важко, оскільки відсутній механізм моніторингу соціальних потреб.

Недержавний сектор більш мобільний, ближчий до споживача послуг, здатний швидше міняти і підлаштовуватись під ситуацію. Окрім того, об'єднуючись в мережі вони обмінюються професійним досвідом і створюють інноваційні соціальні продукти.

Бізнес організації – це потужне джерело ресурсів, зокрема технічних та матеріальних. Пошук шляхів налагодження ефективної співпраці між бізнесом та державними організаціями, зробив би соціальну політику більш клієнтоорієнтованою. Створюючи власний імідж комерційні організації позиціонують себе соціально відповідальними. Вони здійснюють інвестиції в розвиток соціальної сфери, проте це відбувається невпорядковано і ситуативно. В основному увага зосереджується на власному штаті працівників, тобто забезпечення охорони праці та здоров'я, надання житла та можливостей для саморозвитку та самовдосконалення. Організації бізнес сектору частину своїх ресурсів спрямовують на надання допомоги та послуг категоріям клієнтів соціальної роботи, до яких потрапляють діти з особливими потребами, діти-сироти, сім'ї в складних життєвих обставинах. Допомога надається поверхнево, вони не заглиблюються у суть проблеми, і не визначають актуальних потреб отримувачів допомоги. В основному це відбувається задля привабливості більшої кількості клієнтів та уваги з боку громадськості.

Висновки. Виходячи з класифікації потреб, зазначеної вище, можемо підсумувати, що державними та бізнес організаціями в основному задовольняється потреба у включенні в соціально-економічні процеси, тоді як громадські організації, направляють свої зусилля на створення більш сприятливих умов життєдіяльності, шляхом попередження та подолання соціальної дезадаптації осіб

з особливими потребами.

Зміст соціальних проектів бізнесу є зрізом найбільш актуальних соціальних проблем, які заважають розвиватися суспільству. Розуміння сутності соціальної проблеми, з точки зору бізнесу та держави відрізняється. У першому випадку, це найбільш актуальні проблеми сьогодення, а в іншому проблеми тих, хто не в змозі без допомоги держави їх вирішити. Характерною ознакою організації роботи у бізнес структурах є чіткий змістовний аналіз соціальних потреб, як в середині організації, так і ззовні. Бізнес організації найшвидше реагують на зміну соціальної ситуації, миттєво приймаючи рішення щодо форм та способів вирішення нагальної проблеми. Подібний спосіб мислення працює як на позитивний імідж самої організації, так і на благополуччя суспільства загалом.

Громадські організації працюють у більш вузькому сегменті. Вони мають завжди чітко визначену цільову аудиторію та прицільно займаються залученням клієнтів. Перед державними організаціями у соціальній сфері, навіть ніколи не ставилося завдання залучення клієнтів та позиціонування соціальних послуг. Найбільш успіхів у просуванні соціальних послуг має громадський сектор. Для громадських організацій характерним є принцип роботи у співпраці. Для соціального проекту бажано, залучення трьох сторін. Успішний проект реалізується за таких умов: одна сторона спонсор-меценат надає кошти, друга розробляє програму заходів та загальний менеджмент, третя займається втіленням залучаючи професійних спеціалістів.

За допомогою методу експертного опитування ми з'ясували, які складові повинні сприяти створенню найбільш оптимальної моделі соціальної політики в нашій країні. Такими компонентами, як зазначили експерти, є налагодження механізму співпраці між державним та громадським секторами, із залученням бізнес-організацій. Також важливими було виведення діяльності громадських організацій на більш легалізований рівень, розробка механізму соціального замовлення та стандартів соціальних послуг, створення ринку соціальних послуг, зменшення системи бюрократизації при прийнятті рішень щодо ініціатив або проектів. Також важливим чинником успішності соціальної політики є створення системи оцінки потреб населення у соціальних послугах.

В останні роки починають з'являтися, особливо на регіональному рівні, механізми взаємодії держави і громадських організацій при вирішенні соціально значимих завдань. В рамках співпраці існують такі форми: державне і муніципальне соціальне замовлення; державне соціальне спонсорство; стимулювання соціальної активності прямим фінансуванням; заохочення недержавних корпоративних та індивідуальних спонсорів.

Перспективними напрямками досліджень є пошук шляхів організації моніторингу соціальних потреб населення. Соціальна політика має бути відображенням соціальних проблем населення. Зміст соціальних програм та проектів має задовольняти актуальні потреби населення. Ліцензування механізму соціального замовлення, який тривалий час вже відпрацьовується, надасть можливість створення ринку соціальних послуг.

Література

1. Агарков О.А. Спрямованість соціальної політики, як стратегія соціально-політичного маркетингу / О.А. Агарков // Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації». - 2011. - № 2. С.79-84.
2. Баркер Р. Словарь социальной работы: пер с англ. / Р. Баркер – М. : Изд-во «Логос», 1994. – 645 с.
3. Бригадир М. Б. Теоретичний аналіз моделей соціальної політики/ М.Б. Бригадир // Збірник наукових праць №50. Серія: Педагогічні та психологічні науки / Національна академія державних прикордонних служб України імені Б.Хмельницького. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2010. – С.96-99.
4. Ганслі Теренс, М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / М. Ганслі Теренс. – К.: Основи, 1996. – 225 с.
5. Мигович, І. І. Соціальна робота / Вступ до спеціальності / І. І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 135 с.
6. Психологія соціальної роботи: підручник / за ред. Ю.М.Швалба. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.– 272 с.

Literatura

1. Aharkov O.A. Spryamovanist 'sotsial'noyi polityky, yak stratehiya sotsial'no-politychnoho marketingu / O.A. Aharkov // Ukrayins'kyu naukovyy zhurnal «Osvita rehionu. Politolohiya. Psykholohiya. Komunikatsiyi». - 2011. - # 2. S.79-84.
2. Barker R. Slovar sotsyal'noy raboti: per s anhl. / R. Barker – M. : Yzd-vo «Lohos», 1994. – 645 s.
3. Bryhadyr M. B. Teoretychnyy analiz modeley sotsial'noyi polityky/ M.B. Bryhadyr // Zbirnyk naukovykh hprats» #50. Seriya: Pedahohichni ta psykholohichni nauky Natsional'na akademiya derzhavnykh prykordonnykh sluzhb Ukrayiny imeni B. Khmel'nyts'koho. – Khmel'nyts'kyu: Vydavnytstvo NADPSU, 2010. – S.96-99.
4. Hansli Terens, M. Sotsial'na polityka ta sotsial'ne zabezpechennya za rynkovoyi ekonomiky / M. Hansli Terens. – K.: Osnovy, 1996. – 225 s.
5. Myhovych, I. I. Sotsial'na robota / Vstup do spetsial'nosti / I. I. Myhovych. – Uzhhorod, 1997. – 135 s.
6. Psykholohiya sotsial'noyi roboty: pidruchnyk / zared. Yu.M.Shvalba. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyuniversitytet», 2010.– 272 s.